

Málovics György¹

**Jólétmérés kistérségi szinten.
A Dél-alföldi és Észak-magyarországi régiók összevetése.**

Jelen tanulmányban a Dél-Alföldi és Észak-Magyarországi régiók jólétét elemezzük kistérségi aggregációs szinten országos összehasonlításban. A jóléti közgazdaságtan eredményeiből kiindulva először röviden felvázoljuk a kistérségi jólét elméleti fődimenzióit. Ezen elméleti alapvetés után bemutatjuk az elemzéshez használt jóléti dimenziókat és az ezekhez tartozó faktorokat. Végül bemutatjuk a két régió kistérségi szintű jólétértékelését- és összehasonlítását országos összevetésben, különös tekintettel a Dél-alföldi és az Észak-Magyarországi Régióra. Következtetésünk, hogy (1) a relatíve magas jóléttel rendelkező kistérségek zöme hazánkban egy észak-nyugat dél-kelet tengely mentén koncentrálódik, és (2) a két elemzett régió a jólét szempontjából nagy területi különbségekkel jellemezhető.

Kulcsszavak: jólét, klaszterelemzés.

Bevezetés

A területi jellemzésére a hazai és nemzetközi szakirodalom gyakran használja az SNA rendszer egyes kiemelt mutatóit. Mindez annak ellenére történik így, hogy az SNA rendszer mutatóinak információs bázisa nem (illetve csak nagyon korlátozott mértékben) terjed ki a természeti környezetre, a gazdaság által kiváltott természeti folyamatokra, illetve a társadalmi jólét számos elemére (Sen 2003). Ezt felismerve az utóbbi évtizedekben, különösen pedig az 1990-es évek óta egyre több szervezet és kutató törekszik a fenntartható fejlődést megragadó mutatószámok, valamint mutatószámrendszerek kidolgozására. E folyamatot jó jellemzi, hogy 2003-as kutatások több mint 500 fenntarthatósági indikátor(készlet) kidolgozására vonatkozó próbálkozást említenek (Böhringer-Jochem 2007). Emellett mára minden jelentősebb „világpolitikai” szervezet (EU, ENSZ, OECD) rendelkezik saját fenntartható fejlődési indikátorkészlettel, illetve 2003-ban az ENSZ, az Európai Bizottság, az IMF, az OECD és a Világbank közösen publikálták az integrált környezeti és gazdasági nemzeti elszámolások keretfeltételeire vonatkozó állásfoglalásukat (Eurostat 2007, KSH 2008, OECD 2003, UN 2007, UNECE et al. 2008). Legutóbb pedig Nobel díjas közgazdászok által vezetett bizottság adott ki jelentést a domináns jólétmérési eszközök hiányosságaival és az alternatívákkal kapcsolatos kritériumokkal kapcsolatban (Stiglitz et al. 2009). E tények jelzik, hogy mind a tudományban, mind pedig a politikai döntéshozatalban komoly igény fogalmazódott olyan indikátorok/indikátorkészletek iránt, amelyek alapul szolgálhatnak a társadalmi döntéshozatal fenntartható fejlődés irányába történő előmozdításához.

¹ A tanulmány az NKTH Baross Gábor „Innovációs elemzések” program támogatásával készült: BAROSS-DA07-DA-ELEM-07-2008-0001.

A kutatásban való részvételért és a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért a szerző köszönetet mond Fáskertü Zsuzsa és Gébert Judit közgazdászhallgatóknak, és Imreh-Tóth Mónika Ph.D. hallgatónak.

A fenntartható fejlődés hagyományos hárompilléres értelmezésében – amely a fentebb említett indikátorkészletek esetében is megjelenik – komoly hangsúlyt kap a jólét, mint a fenntarthatóság kulcseleme. Tanulmányunkban mi egy olyan kistérségi szintű jóléti indikátorrendszer kidolgozására teszünk kísérletet, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy kistérségi szinten érvényes képet kaphassunk a társadalmi jólét alakulásáról.

Tanulmányunk felépítése ennek megfelelően a következő: először bemutatjuk az indikátorkészlet kialakításának módszertanát, majd pedig bemutatjuk a Dél-alföldi és Észak-Magyarországi régiókra kapott eredményeinket a kistérségi szintű jólét vonatkozásában országos összevetésben.

A kutatás módszertana

Elemzési módszertanunk kialakításának közvetlen előzményeként a jóléti közgazdaságtan legfőbb jólételeméit tekintettük át. A közgazdaságtan jóléti elméleteinek (preferencia-utilitarizmus, alapvető javak elmélete és képességszemlélet) (Dasgupta 2001, Rawls 1997, Sen-Williams 1996) közötti szintézis megteremtéséhez az Alkire által javasolt dimenzió fogalmát használtuk, amelyet (a szerzőt alapul véve) a következőképpen határozhatunk meg: a dimenzió a jólétnek valamilyen szempont szerint meghatározott alkotóeleme (Alkire 2002). Tehát a dimenzió egyfajta nézőpont, amely rávilágít a jólétnek egy részére. Ebből következik, hogy egyetlen egy dimenzió sem adhat teljes képet a jólétről, illetve nem követelmény, hogy a dimenziók átfedés-mentesek legyenek (sőt, egyes, a jólét szempontjából meghatározó fontosságú indikátorok elméleti alapon több dimenzióba is könnyedén besorolhatók lennének). Az áttekintett közgazdaságtani jólételemétek alapján összesen 11 elméleti jóléti fődimenziót határoztunk meg:

- anyagi javak,
- szabadságjogok,
- fizikai jólét,
- családi/baráti kapcsolatok,
- környezet minősége,
- szabadidős tevékenység,
- munka,
- társadalmi gondoskodás formái,
- oktatás,
- információ hozzáférés,
- társadalmi önbecsülés alapjai.

Kutatásunk második lépéseként került sor a konkrét elemzések alapjául szolgáló indikátorkészlet kialakítására. A kistérségi jólét egyes dimenzióinak statisztikai mutatókkal történő megragadásához a TEIR adatbázisára és – adatvásárlás segítségével – a KSH adataira támaszkodtunk. (Kivételnek tekinthetők a jövedelmi adatok, amelyek az APEH-től származnak.) Az így létrejött kiinduló adatbázisunk 58, a kistérségi jólét valamely elméleti fődimenziójához köthető indikátorból állt. Ezekből első lépésben fajlagos, illetve aránymutatókat képeztünk, hogy a térségek értékei összehasonlíthatóvá váljanak.

A ténylegesen használt indikátorkészlet ezt követően egy többlépcsős folyamat eredményeként állt össze. Az 58 fenti indikátort a jólételemétek alapján besoroltuk 6 elméleti fődimenzió valamelyikébe. Ez egyben azt is eredményezte, hogy a jólét 11 meghatározott fődimenziójából 5 esetben nem állt rendelkezésünkre olyan indikátor, amellyel az adott

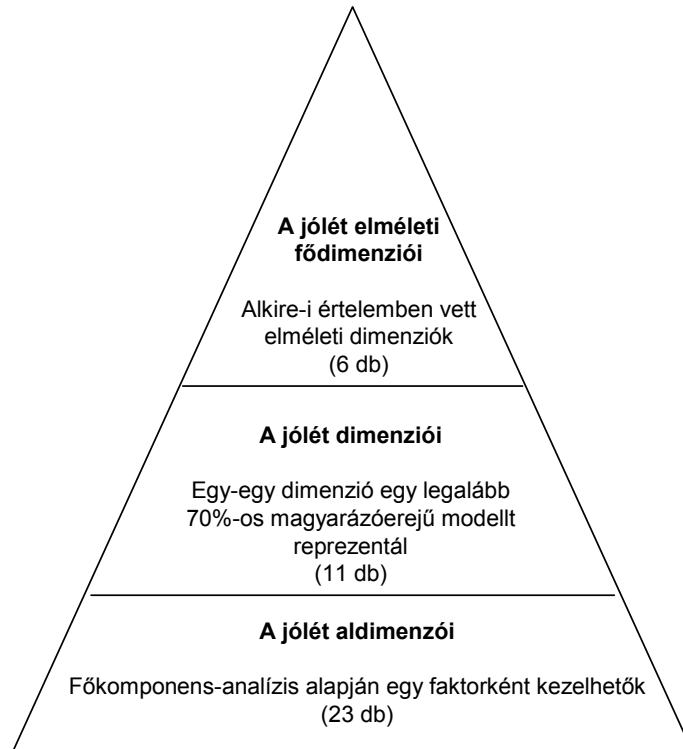
fődimenziót (vagy annak legalább valamely részét) leképezhetünk volna. Így a következő 6 elméleti fődimenzióban álltak rendelkezésünkre mutatók:

- anyagi javak,
- fizikai jóllét,
- szabadidős tevékenységek,
- munka,
- társadalmi gondoskodás formái,
- oktatás.

A változók standardizálása után az egyazon fődimenzióba sorolt standardizált mutatókból főkomponens módszerrel faktorokat (aldimenziókat) hoztunk létre. A változók szelektálása ezen eljárás keretén belül (a modellen belül tehát objektív módon) valósult meg. A főkomponens-analízis során nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy egyes jóléti fődimenzióink a fenti objektív módon nem kezelhetők egy modell keretein belül. Ebből fakadóan indikátorkészletünk végül háromszintű lett (*1. ábra*). *Elméleti fődimenzióink* (azon nagyobb elméleti egységek, amelyek a bemutatott szakirodalom értelmében elméletileg megfeleltethetők a jólét egy-egy Alkire-i értelemben vett dimenziójának) és *aldimenzióink* (amelyek a jólét egy-egy aspektusát reprezentálják, azaz a köztük lévő empirikus kapcsolat következtében adott modellben egy faktorként kezelhetők) létrehoztuk a *dimenziók* szintjét. E szint az, amely egyrészt elméleti szempontból értelmezhető a jólét valamely – a fődimenzióhoz képest szűkebb – összetevőjeként. Másrészt számításaink eredményeképpen egy dimenzió egy egységként kezelhető abban az értelemben, hogy a logikusan egy ilyen dimenzióhoz tartozó mutatók közti összefüggéseket főkomponens-analízis segítségével elemezve azt tapasztaljuk, hogy az egy ilyen dimenzióhoz tartozó mutatók ugyanazon, legalább 70%-os magyarázóerővel rendelkező modell részei). *A ténylegesen használt indikátorkészlet tehát a faktoranalízis során létrejött faktorokhoz (lényegében főkomponensekhez) egyértelműen és erősen kötődő standardizált indikátorokból áll. Mindez 47 mutatót jelent 23 aldimenzióba (faktorba) sorolva.*

*Elemzésünk harmadik lépése a mérés outputjainak definiálása. A ténylegesen használt indikátorok a mérés két alapvető outputjának alapját képezték. Az outputok első alapvető körét maguk a kialakított faktorok (aldimenziók) képezik. Az előző alponthan részletezett eljárás révén létrejött faktorok kialakítása során elmentettük a faktorértékeket, amelyeket később felhasználtuk az értékelés kapcsán. Ezen módszer használata során alapvető követelmény, hogy a kialakított hipotetikus változóknak (a faktoroknak) valós értelmet tudjunk adni (*1. táblázat*).*

Az outputok második alapvető körét a dimenziók képezik. A dimenziókat nem az adott dimenzióba tartozó faktorokból képeztük, hanem közvetlenül a faktorokhoz tartozó változókból egy súlyozási eljárás révén. A faktoranalízis minden egyes változóhoz egy kommunalitás értéket rendel, amely végeredményben arra utal, hogy az adott változó milyen mértékben lett figyelembe véve a hipotetikus változó kialakítása során. Ez tehát egyfajta súlyozás, amit az alkalmazott módszer maga kínál.

1. ábra: Az indikátorkészlet szintjei

Forrás: saját szerkesztés

Dimenzióink értéke tehát az adott dimenzióba tartozó standardizált változók súlyozott átlaga, ahol a súlyokat a kommunalítások gyöke jelentette. Fontos még ebben az esetben hangsúlyozni, hogy *nem minden fődimenzióinkat bontottuk meg dimenziókra* (azaz bizonyos fődimenzióink kezelhetők voltak egy modellben legalább 70%-os magyarázóerővel). *Az elemzéskor (mint output) az ilyen, egy modellként kezelhető fődimenziók a jólét egy-egy dimenziójaként kerültek bele az elemzésbe.* Így a jólét kistérségi szintű elemzését összesen 11 dimenzióra végeztük el:

- Anyagi jólét (3 indikátor)
- Fizikai jólét (4 indikátor)
- Szabadidős tevékenységek – kultúra (7 indikátor)
- Szabadidős tevékenységek – rekreáció (4 indikátor)
- Munka (1 indikátor)
- Társadalmi gondoskodás alapvető formái (5 indikátor)
- Társadalmi gondoskodás formái – egészségügy (4 indikátor)
- Társadalmi gondoskodás formái – gyermeknevelés (6 indikátor)
- Társadalmi gondoskodás formái – alapfokú oktatás (5 indikátor)
- Társadalmi gondoskodás formái – biztonság (5 indikátor)
- Oktatás (3 indikátor)

1. táblázat: A fődimenziók, dimenziók és aldimenziók viszonya és valós értelme a kutatásban

Elméleti fődimenzió	Dimenzió	Aldimenzió (faktor)
Anyagi jólét	<i>Anyagi jólét</i>	Jövedelmi-szegénységi helyzet Jövedelemelosztási helyzet
Fizikai jóllét	<i>Fizikai jóllét</i>	Daganatos megbetegedések Egyéb hosszútávú betegségek
Szabadidős tevékenységek	<i>Kultúra</i>	Közművelődési lehetőségek Mozilátogatási lehetőségek Múzeumlátogatási lehetőségek
	<i>Rekreáció</i>	Rekreációs lehetőségek települési elérhetősége Rekreációs lehetőségek minősége
Munka	<i>Munka</i>	Munkanélküliség
Társadalmi gondoskodás formái	<i>Társadalmi gondoskodás alapvető formái</i>	Csatornázottság Egyéb alapvető háztartási közszolgáltatások Postai szolgáltatás települési elérhetősége
	<i>Egészségügy</i>	Egészségügyi alapszolgáltatások elérhetősége Kórház
	<i>Gyermeknevelés</i>	Óvodai szolgáltatás minősége Bölcsőde, óvoda elérhetősége Veszélyeztetett kiskorúak
	<i>Alapfokú oktatás</i>	Általános iskolai oktatás elérhetősége Az általános iskolai oktatás minősége
	<i>Biztonság</i>	Bűnözés közlekedési biztonság
Oktatás	<i>Oktatás</i>	Oktatásban való részvétel lehetőségei

Forrás: saját szerkesztés

A Dél-alföldi és az Észak-magyarországi régiók helyzete országos összevetésben

A kistérségek jóléti helyzetének elemzéséhez a vizsgált jóléti dimenziók mentén klaszterelemzés segítségével hasonló jóléti helyzetben lévő kistérség-csoportokat alakítottunk ki. Klaszterelemzésünk eredményeit a 3. és 4. táblázatok tartalmazzák.

2. táblázat: Jóléti klaszterek (kistérsége)

Jóléti dimenziók	Klaszterek			
	1	2	3	4
	Végző klaszterközpontok			
<i>Anyagi javak (inverz)</i>	-0,110	0,509	-0,341	-0,363
<i>Fizikai Jólét (inverz)</i>	0,061	0,279	-0,363	-0,337
<i>Szabadidős lehetőségek - kultúra</i>	0,069	-0,320	0,133	1,537
<i>Szabadidős lehetőségek - rekreáció</i>	-0,084	-0,183	0,323	-0,060
<i>Munka (inverz)</i>	-0,330	1,279	-0,784	-0,730
<i>Társadalmi gondoskodás alapvető formái</i>	-0,062	-0,418	0,565	-0,570
<i>Társadalmi gondoskodás - egészségügy</i>	-0,179	-0,400	0,745	-0,877
<i>Társadalmi gondoskodás - gyermekgondozási segítség</i>	0,061	-0,454	0,367	0,200
<i>Társadalmi gondoskodás - alapfokú oktatás</i>	0,062	-0,058	-0,187	2,463
<i>Társadalmi gondoskodás - biztonság</i>	-0,087	-0,270	0,473	-0,937
<i>Oktatás</i>	0,142	-1,026	0,861	-0,143

Forrás: Saját szerkesztés

3. táblázat: A klaszterek mérete

Klaszter	Klaszterhez tartozó kistérségek száma (db)
1	73
2	50
3	48
4	3
Összesen	174

Forrás: Saját szerkesztés

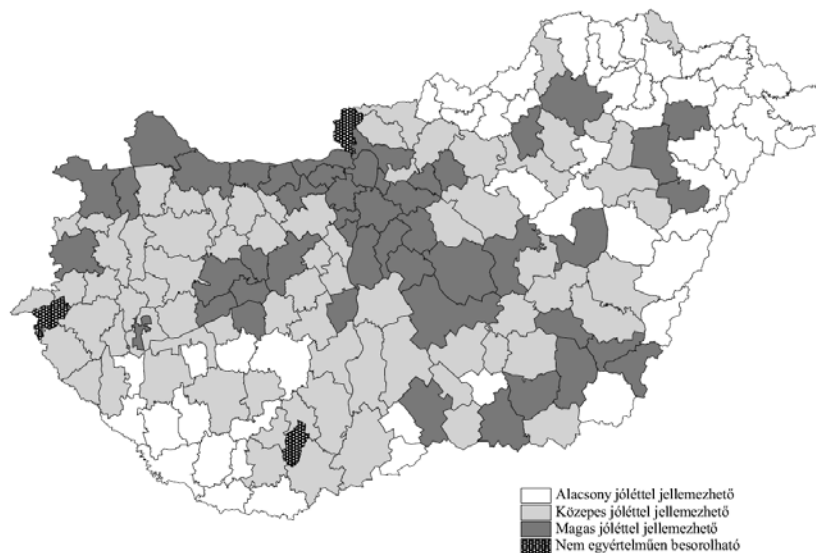
Mint az látható, a 4. klaszterben mindösszesen három kistérség (Óriszentpéteri, Pécsváradi és Szobi) került. E klaszter kapcsán elmondható, hogy a jólét itt „vegyes” képet mutat: egyes dimenziókban (anyagi javak, fizikai jólét, kulturális lehetőségek, munkalehetőségek, alapfokú oktatás lehetőségei) az ide tartozó kistérségek helyzete kifejezetten kedvező országos összehasonlításban, míg más dimenziók esetén kicsivel átlag alatti (rekreációs lehetőségek, oktatás), vagy kifejezetten kedvezőtlen (társadalmi gondoskodás alapvető formái, egészségügy és biztonság).

A másik három klaszter a kistérségek számát tekintve jóval kiegyensúlyozottabb. Az 1. klaszterben relatíve jó foglalkoztatási helyzetben lévő, és ezen kívül átlag körüli jóléttel jellemezhető kistérségeket találunk. (Kivétel az egészségügyi ellátás dimenziója, amiben a klaszter lényegesen átlag alatti teljesítményt nyújt.) A 2. klaszter kistérségei viszonylagosan alacsony, míg a 3. klaszter kistérségei magas mértékű jóléttel jellemezhetők. E két klaszter esetében a 3. klaszterben a jólét mértéke az alapfokú oktatás dimenzióját kivéve minden dimenzióban meghaladja 2. klaszterbeli értékeket. (Ugyanez a viszony az 1. és a 3. klaszter közt.)

Ezen egyértelmű viszonyt árnyalja, hogy a klaszterek – a szórásnégyzetek elemzése alapján – nem minden dimenzió esetében tekinthetők teljesen egységesnek. A 2. klaszter esetében a fizikai jólét dimenziójában nagyon magas a klaszterközpont körüli szórás (azaz az egyes kistérségek értékei nagyban eltérnek a klaszterközponthoz rendelt értéktől). A harmadik klaszter esetében ugyanez igaz a „szabadidős lehetőségek – rekreáció” és a „társadalmi gondoskodás alapvető formái – egészségügy” dimenziókra.

A Régiók helyzetét országos összevetésben elemezve (2. ábra) elmondható, hogy a relatíve magas jóléttel jellemezhető kistérségek hazánkban – néhány kivételtől eltekintve – észak-nyugat dél-kelet tengely mentén helyezkednek el. E tengelyen (részben) kívül esik a Balaton-környéki, magas szintű kistérségi jóléttel rendelkező kistérségek csoportja, valamint az ország észak-keleti részén egyes nagyobb városok (Eger, Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen) kistérségei. A magas jóléttel jellemezhető kistérségek térbeli elhelyezkedését nem kizárt, hogy befolyásolja a *fő közlekedési útvonalak* nyomvonala, hiszen jelentős térségkoncentráció figyelhető meg egyes autópályák mentén. Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy a főváros agglomerációja körül a magas jóléttel jellemezhető kistérségek térbeli koncentrációja alakult ki.

Ehhez képes az ország észak-keleti és dél-nyugati részén találjuk a relatíve alacsony jóléttel jellemezhető kistérségek zömét, elsősorban az Észak-Magyarországi és a Dél-dunántúli Régióban.

2. ábra: Jóléti klaszterek kistérségi szinten

Forrás: saját szerkesztés

A Dél-alföldi és az Észak-Magyarországi Régió összevetéséből (3. és 4. ábra) az alábbiakat állapíthatjuk meg. Kijelenthető egyrészt, hogy mindkét régió komoly kistérségi szintű jóléti egyenlőtlenségekkel jellemezhető. Mindkét esetben megfigyelhető, hogy ott megtalálhatók mind viszonylagosan magas, közepes és alacsony jóléttel jellemezhető kistérségek is. Míg azonban a Dél-alföldi Régió esetében a relatíve alacsony jóléttel jellemezhető kistérségek helyezkednek el szigetszerűen, addig az Észak-Magyarországi Régióban ugyanez a magas jóléttel rendelkező kistérségekre igaz.

E megállapítás már szorosan kapcsolódik a vizsgált régiók közti jóléti viszonytal kapcsolatos második megállapításunkhoz, amelynek értelmében a kistérségi szintű jólét tekintetében a Dél-Alföldi Régió helyzete lényegesen kedvezőbb az Észak-Magyarországi Régió

helyzeténél. A Dél-alföldi Régióban (2. ábra) ugyanis a Régióhoz tartozó kistérségeknek csupán 20%-a (Bácsalmási, Jánoshalmi, Kisteleki, Mezőkovácsházai és Sarkadi) jellemezhető relative alacsony jövével, míg a Régió kistérségeinek mintegy egyharmadára magas jövével jellemző. Ehhez képest az Észak-Magyarországi Régió kistérségeinek (3. ábra) többsége (a 28-ból 16 kistérség) tartozik az alacsony jövével jellemezhető kategóriába, és pusztán a kistérségek alig több, mint 10%-a (3 kistérség) a magas jövével jellemezhetőbe.

3. ábra: A Dél-alföldi Régió jövéli helyzete kistérségi aggregációs szinten (2008)
Forrás: saját szerkesztés

3. ábra: Az Észak-Magyarországi Régió jövéli helyzete kistérségi aggregációs szinten (2008)
Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

Tanulmányunkban újszerű megközelítésben elemeztük országos összehasonlításban a Dél-Alföldi Régióra és az Észak-Magyarországi Régióra jellemző jólét színvonalát kistérségi aggregációs szinten. Jólételelemzésünk széles információs bázison alapult, összesen 47, a jóléttel összefüggésbe hozható mutatót, amelyet főkomponens-analízissel 11 jóléti dimenzióba soroltunk be.

E széles információs bázison alapuló jólétmérés eredményeképpen klaszterelemzéssel négy eltérő jóléti jellemzővel jellemezhető klasztert különítettünk el. A 174 hazai kistérségből 171 három klaszterben összpontosul, amelyek viszonylag egységesnek tekinthetők jóléti szempontból. Így elemzésünk alapján elkülöníthetünk egy relatíve magas, egy közepes, valamint egy alacsony jóléttel rendelkező kistérség-csoportot, amelyekbe majdnem az összes hazai kistérség besorolható. E jólétcsoportok térbeli elhelyezkedése kapcsán elmondható, hogy a relatíve magas jóléttel jellemezhető kistérségek hazánkban jellemzően az észak-nyugat dél-kelet tengely mentén helyezkednek el, valamint hogy a főváros agglomerációja körül a magas jóléttel jellemezhető kistérségek szignifikáns térbeli koncentrációja alakult ki. A relatíve alacsony jóléttel jellemezhető kistérségek zömét az ország észak-keleti és dél-nyugati részén találjuk.

A részletesebben összevetett két érintett régió kapcsán kijelenthető, hogy egyrészt, hogy mindkét régió komoly kistérségi szintű jóléti egyenlőtlenségekkel jellemezhető, azonban míg a Dél-alföldi Régió esetében a relatíve alacsony jóléttel jellemezhető kistérségek helyezkednek el szigetszerűen, addig az Észak-Magyarországi Régióban ugyanez a magas jóléttel rendelkező kistérségekre igaz. Ebből fakadóan elemzésünk alapján a kistérségi szintű jólét tekintetében a Dél-Alföldi Régió helyzete lényegesen kedvezőbb az Észak-Magyarországi Régió helyzeténél.

Irodalom

- Böhringer, C. – Jochem, P.E.P. (2007): Survey: Measuring the immeasurable — A survey of sustainability indices. *Ecological Economics*, 63, 1-8. o.
- Dasgupta, P. (2001): *Human Well-Being and the Natural Environment*. Oxford University Press, Oxford.
- Eurostat (2007): *Measuring progress towards a more sustainable Europe*. Internet: http://ec.europa.eu/sustainable/docs/estat_2007_sds_en.pdf
- Hanley, N. (2000): Macroeconomic measures of sustainability. *Journal of Economic Surveys*, 14, 1-30. o.
- KSH (2008): *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon - Sustainable development indicators in Hungary*. KSH, Budapest.
- OECD (2003) *OECD Environmental Indicators: Development, Measurement and Use*. Reference paper. Internet: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/47/24993546.pdf>
- Rawls, J. (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris, Budapest.
- Sen, A. K. – Williams, B. (ed.) (1996): *Utilitarianism and beyond*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sen, A. K. (2003): *A fejlődés, mint szabadság*. Európa, Budapest.
- Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J-P. (2009) *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Internet: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm>
- UN (2007): *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. United Nations, New York.